

БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В ГЪРЦИЯ – ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ГРАНИЦИ ИЛИ РАЗРУШАВАНЕ НА СТЕРЕОТИПИ

Христина Марку
Democritus University of Thrace

The present paper attempts to shed light on the translation reception of Bulgarian literature in Greece since the beginning of twentieth century till now. The factors that predetermined and governed this reception were connected to the characteristics of the receiving Greek culture, to the political, ideological and culture tendencies. The Bulgarian literature was introduced in Greece at the beginning of 20-th century – the translation reception was not a one-dimensional matter. Distinct periods and tendencies could be discerned in the translation reception process. The past of translation reception of Bulgarian literature was fortunately substituted by a decent, active present, that can only give hope for a brilliant future.

Key words: Bulgarian literature, Translation reception, Representative authors and literary works, Greek-Bulgarian translation dialogue

През последните десетилетия българската литература достойно се бори за престижно място сред преводната чужда литература в Гърция. С горчивина трябва да признаем, че досега не се е нареждала сред най-добре посрещаните европейски литератури. Въпреки че ХХ-и век наложи преводната литература като основна форма на межкултурното общуване, осезаемо е неравновесието, несъответствието, несъразмерността в литературния обмен между двете страни. Този факт се отдава на различни причини: обикновено се тълкува с историко-политическия контекст, но и с исторически обусловените предубеждения от страна на читателската публика. В предговора към една от първите библиографии на балканските литератури гръцкият изследовател К. Мицакис¹ признава, че за разлика от литературите, творени

¹ К. Мицакис е университетски преподавател, дългогодишен директор на ИМХА (Фондация за изследвания на Балканския полуостров). На него принадлежи една от първите библиографски справки „Литературни произведения от балканските страни в гръцки превод. Първи опис“ (Μητσάκης Κ. 1979. Λογοτεχνικά έργα από

на големите европейски езици, за духовния живот на съседните балкански народи в Гърция почти нищо не се знае. Авторът вижда обяснението на този факт в съществуващия „океан от недоразумения, неверие, враждебност, чиито корени са далеч в историческото минало“ (Илиева-Нихорити 2009: 35). Приемът на една литература в другоезична среда зависи от политически, идеологически и икономически фактори, от преобладаващите културни тенденции, от литературната традиция и общия културен контекст във всеки един период от време, от духовните нагласи на реципиентите, от доминиращите в приемащата културата манталитет и темперамент. Българската литература като продукт на един малък европейски народ е обременена със спецификата и белезите на съответната народопсихология. Обвинявана е в интравертност, подлагана е на критика заради специфична и затворена тематика и тясна прагматична проблематика.

В тази статия си поставям за цел да очертая „преводната“ съдба на българската литература в Гърция, да проследя зараждането и установяването на един сравнително стабилен и постоянен интерес. Това не е изследване с амбиция за пълнота и изчерпателност². Освен това българското присъствие сред преводната чужда литература в Гърция през последното десетилетие не е било разглеждано: а тъкмо след 2000 г. обменът става по-интензивен, зачестяват преводи и издания както в двата големи културни центъра Атина и Солун, така и в периферията. Интерес към българската литература проявяват и все повече регионални литературни издания, които често разчитат на свои „местни“ преводачи (този факт в никакъв случай не е в ущърб на качеството на преводаческия продукт): такъв е изключителният Христос Хартомацидис, живеещ в северногръцкия град Комотини, един от най-добрите в момента преводачи на българска поезия и проза³.

Идеята е в рамките на една статия да представя присъствието на българската литература в Гърция, без да се впускам в добросъвестно

τις βαλκανικές χώρες σε ελληνική μετάφραση. Μια πρώτη καταγραφή. Αθήνα, Ελληνική παιδεία). (За повече информация вж. Илиева-Нихорити 2009: 34–35.)

² Подобни изследвания, хронологично фокусирани в определени периоди, са предприемани. Измежду вече съществуващите трябва да отбележим най-скорошното, това на Мариана Илиева-Нихорити „Българо-гръцки литературни взаимоотношения след Втората световна война до 2000 г.“.

³ Христос Хартомацидис е автор на няколко книги, издадени в Гърция. Романовият му дебют е написаният на български език „Китарист в таверна“, получил през 1990 г. наградата на изд. „Христо Г. Данов“ и Пловдивската община. Романът е издаден едва през 2007 г. (Христос Хартомацидис. Китарист в таверна. София: Балкани, 2007).

изреждане на автори и заглавия, да проследя в уедрен план, в панорамен вид „картата“ на българското преводно литературно присъствие в съседната балканска страна, да набележа основните събития и линии, тенденции, настроения и предразположения. Поради своя характер това изследване е повече описателно, но въпреки това е възможно да се очертаят тенденции и да се отграничат периоди в преводната рецепция на българската литература в Гърция. Ще се опитам да очертая кривата на преводаческия, но и на читателския интерес: кои автори се превеждат, кои са критериите и факторите при избора на творби и творци, към коя читателска публика се адресират, какво е качеството на преводите? Издирването на автори и заглавия, оказало се непредвидено трудно и сложно, неизбежно ще бъде и отчасти непълно. Присъствието на българската литература в Гърция през XX век (с изключение вероятно на последното десетилетие) няма характер на нормален и непрекъснат процес, не заема особено значимо място в издателското пространство на Гърция. Няма редовни появи на представителни образци, преводни творби се публикуват в ограничен тираж, адресират се към твърде тесен кръг читатели, обикновено с лява идеологическа ориентация, качеството на преводите в някои случаи е просто приемливо.

Началото на общуването с преводни творби на българската литература през XX век се поставя през 1930 г. със сборника „Български разкази и новели“ на престижното гръцко издателство „Елефтерудакис“. Първо запознанство, но едновременно и опит за системно представяне на най-съвременните за времето български разказвачи. Преводът и предговорът са на Димитрис Вогазлис. Изборът на писателите и текстовете демонстрира добра информированост за литературния процес в България – сборникът включва творби на неслучайни автори с несъмнена литературна стойност: Иван Вазов, Алеко Константинов, Михалаки Георгиев, Моско Москов, Петко Тодоров, Никола Данчев, Елин Пелин, Антон Страшимиров, Александър Божинов, Ради Радев.

Следват спорадични преводи и появи на преводни творби. Интересът към литературните постижения на българите е случаен, поддържан от хора, свързани с България по някаква лична линия, какъвто е случаят с Клеон Парасхос⁴.

През 1935 г. в Атина се намира като студент по византология младият Стефан Гечев. Забележително като факт е, че на една личност

⁴ Клеон Парасхос е известен литературен критик, преводач и поет-символист, подобно на Костас Варналис е роден в Бургас, а детските му години преминават във Варна.

може да се дължат литературните отношения между двете страни в продължение на десетилетия, на почти целия XX век. Както признава самият Ст. Гечев в книгата си „Моите гръцки приятели“, в Атина има щастието да се запознае с Клеон Парасхос, заедно с когото превеждат и публикуват през 1938 г. в престижното столично литературно списание „Неа естиа“ стихове на Атанас Далчев и Елисавета Багряна (работи с подстрочници, които прави Ст. Гечев). В едно свое интервю Ст. Гечев със задоволство заявява, че българската поезия не би могла да има по-добър преводен дебют, осъществен от един от корифейните критици и преводачи на Гърция по онова време, отпечатани в най-доброто литературно списание.

От близкото приятелство на Ст. Гечев с друг гръцки поет – Арис Диктеос – ще се роди първата „Антология на българската поезия“, издадена през 1971 г. Стефан Гечев не е само съставител и преводач на прекрасната двутомна „Антология на съвременната гръцка поезия“, той е вдъхновител на гръцко-българския поетичен диалог през почти целия XX век. В „Антологията“ на Арис Диктеос са представени 56 български поети (от Константин Преславски до Михаил Берберов). А. Диктеос „гради модел на българската поезия, модел, който създава при непосредствените си контакти с нея, при посредничеството и сътрудничеството на такъв ерудиран творец, преводач и познавач на двете култури – Стефан Гечев“ (Илиева-Нихорити 2009: 213).

Ако се опитаме да определим основните оси, поддържащи гръцко-българските литературни контакти, на първо място трябва да отбележим кръга на Стефан Гечев. Втората линия е представена от ляво настроената гръцка интелигенция и естественото любопитство, което проявява към литературата на социалистическа България. Това са единични прояви в периодични издания за литература и изкуство, ориентирани към конкретни и ограничени читателски кръгове. По данни от Ев. Пападопулу през периода 1945 – 1964 г. в съседна Гърция почти не се появява преводно произведение на българската литература, с изключение на „Сура Бир“ на Антон Страшимиров (цит. по Илиева-Нихорити 2009: 38). Единствената наша допълнителна „находка“ от тези години е разказът на Й. Йовков „По жицата“ (заглавието е преведено като „Бялата лястовица“) в превод на Янис Рицос (1957), печатана в „Епитеориси Технис“ (форум на лявата интелигенция от 1954 до 1967 г.).

Трябва да минат десетилетия, преди да види бял свят на гръцки език поредната творба на българската литература. В публикуваната през 1979 г. библиография на проф. Кариофилис Мицакис „Литератур-

ни произведения от балканските страни в новогръцки превод. Първи опис“ са регистрирани дотогава 43 превода от български език. Българската литература е най-силно застъпена в сравнение с останалите балкански литератури – представена е в списания, в отделни сборници и в антологии, добре диференцирани са отделните поколения творци. Авторът отчита влиянието на неблагоприятните политическите условия за недостатъчното присъствие на българската литература в Гърция (Илиева-Нихорити 2009: 35). След херметичната затвореност и мълчанието в периода на „студената война“, през 70-те години започва съответно „заотпяне“ и задвижване на процеса на литературното взаимопознаване. Появяват се антологии, печатат се отделни преводи в периодични литературни издания. Политиката на „отваряне“, провеждана от гръцките правителства след периода на диктатурата (1967–1974) паралелно с усилията от българска страна за подобряване на отношенията с Гърция водят до редица междудържавни споразумения. Един от резултатите е активизирането на преводаческата и издателската дейност през това десетилетие. Що се отнася до серията от преводи на български произведения през тези години, може да се забележи следното явление: творбите и авторите са „предписани“ от българска страна, не е трудно в избора на превежданите книги да познаем логиката на тогавашната културна политика на България и желанието да покаже, да „изнесе“ най-доброто и най-представителното от българската литература. Не може да става дума за издателски интереси, не може да се говори за читателско и търговско търсене: българската страна поема риска на предлагането и на подбора на автори и произведения. Същите автори и заглавия биват „изнасяни“ за превод в този период и на други езици (Галвес 2001).

Оставайки верни на хронологическата последователност, от тази серия трябва да изключим няколко издания, които, както изглежда, са плод на лични инициативи, подхранвани от „местни“ литературни интереси. Това са „Български разкази“ (подбор, превод и предговор от Янис Бенекю, 1964 г.), „Антология на българската поезия“, съставена от Арис Диктеос, която излиза от издателство „Додони“ през 1971 г., „Антология на балканския разказ“, том I, „Български разказ“, в превод на Петрос Пентеликос (издателство „Мними“, Атина 1974) и „Съвременна българска литература“ (1976), сборник под редакцията на Костас Валетас, който е автор и на много от преводите.

Годините 1977-а и 1978-а са белязани от голямото „навлизане“ на българската литература в Гърция. Превежда се „Под игото“ и се издава в Солун от издателство „Посейдон“. През 1977 г. излизат „Но-

вели и разкази“ на Елин Пелин („Земя“, „Гераците“, „Спасова могила“, „Задушница“, „Андрешко“) отново от издателство „Посейдон“. Заслугата на това издателство за разпространението на българската литература е отбелязана в изследването на М. Илиева-Нихорити (2009: 35).

От класиците на ХХ век Павел Вежинов е представен в Гърция с романа си „Звездите над нас“ в поредицата „Библиотека Българска литература № 3“. След едно десетилетие, през 1989 г., ще привлече отново преводаческия интерес още един роман на П. Вежинов: „Нощем с белите коне“. Отново през 1977 г. същото издателство вече е предложило на читателската публика от серията повести на Андрей Гуляшки „Случаят в Момчилово“, „Библиотека Българска литература № 4“. (Андрей Гуляшки не е можело да отсъства от предлаганата листа с произведения на съвременната българска литература, като се има предвид, че неговият герой Авакум Захов е изключително популярен например в тогавашния социалистически свят.)

Емилиян Станев, превеждан на повече от 20 езика, е представен в Гърция с „Три новели“, отново в поредицата „Библиотека Българска литература № 5“ през 1978. Емилиян Станев е предложен на гръцката читателска публика и с романите си „Антихрист“ (1985) и „Легенда за Сибин, преславския княз“ (1978). От творчеството на Генчо Стоев на гръцки език излиза през 1977 „Цената на златото“ (Библиотека Българска литература № 7). През 1978 година в Атина от издателство „Vulgarian books“ излизат в превод на гръцки език и „Диви разкази“ на Н. Хайтов под редакцията на Никос Хаджигеоргиу. През 1977 г. са издадени и разказите на Георги Величков: „Прости чудеса: разкази“ в превод на Томас Сербинис, от издателство „Одисей“. За да се рамкира и в теоретичен план присъствието на българската литература, в превод на Костас Сиаперас през 1977 г. бива публикувана „История на българската литература“ на Пантелей Зарев, отново от издателство „Додони“. Характерна особеност за този период е представянето на българската литература преди всичко в антологии или в издателски поредици.

Естествено е да се запитаме за рецепцията и функциите на преводната българска литература упражнява ли някакво влияние и върху кои кръгове? Много от заглавията са издавани в ограничен тираж, твърде често вече са труднодостъпни. Би било пресилено да се каже, че някое от тези заглавия е станало бестселър или поне е привлякло масово интереса на читателите, упражнило е някакво въздействие върху литературните среди и процеси в съседната страна. Много от преводите

на български творби излизат като неугледни евтини издания, какъвто е случаят с „Диви разкази“ на Хайтов, публикувани от издателство „Vulgarian books“, с неотбелязана година на излизането си (за тази практика вж. повече у Илиева-Нихорити 2009: 45). От тази обща съдба вероятно трябва да се изключи романът „Тютюн“ на Димитър Димов, дебютирал на гръцки през 1976 г. и издаван общо пет пъти до 1985 г.

Що се отнася до равнището на преводите, не липсват текстове, които биха могли да се окачествят единствено като добросъвестни, за съжаление не повече. Някои от преводачите живеят извън Гърция, бидейки и географски, и хронологично откъснати от преводаческите норми и конвенции, от валидните по това време изисквания към превода, не познават преводаческата и литературната действителност в Гърция, нито читателската публика с нейните вкусове и предпочитания. Същото се отнася и за езика. Трябва да признаем, макар и с огорчение, че тези преводни книги не се превръщат в „събитие за езика – цел“ (Леондари 2001: 116).

Следващото десетилетие (1980 – 1990) донася нови повеи, които сериозно раздвижват преводаческия и издателския интерес към българската литература. Списъкът на преведените български автори се попълва от нови имена: Кирил Топалов с романите „Бъди благословена“ и „Не се сърди, човече“, Димитър Димов с „Тютюн“ (Атина: Синхрони епохи, 1981), „Нощем с белите коне“ на П. Вежинов (в превод на Мария Хаджияни, Атина, издателство „Синхрони епохи“, 1989). Интересно е изданието на поемата „Септември“ на Гео Милев в превод на Милко Цонев и Ели Пеониду, с илюстрации на Янис Рицос, отново от издателство „Синхрони епохи“, през 1981 г.

През 1988 г. се появява вторият библиографски опис на преводна българска литература: „Гръцките преводи на творби на българската художествена проза след Втората световна война“. Евантия Пападопулу, автор на изследването, подобно на К. Мицакис, започва със същото горчиво признание: би трябвало да се очаква броят и обемът на преводната българска белетристика да е значителен, тъй като става дума за литературното творчество на една съседна страна, която при почти еднакви социални и икономически условия и в миналото, и в продължение на векове има сходна историческа съдба с Гърция и с останалите балкански страни. Действителността обаче е различна“ (Пападопулу 1988: 325 – 341, цитирана по Илиева-Нихорити 2009: 37).

От 1990 г. нататък би могла да се види една по-различна логика на подбор и представяне на прежежданите автори и произведения. Едва сега започват да се разчупват стереотипите и представите на гръц-

кия читател за литературата на северната съседка. Не без значение за този процес на преодоляване на предразсъдъци са романите на Вера Мутафчиева: „Аз, Ана Комнина“, „Алкивиад Велики“, „Случаят Джем“, публикувани от издателска къща „Ливанис“ през 1996, 1997 и 1999 г. И трите романа са в превод на Панос Статоянис. Заглавията улесняват приема на романите от страна на гръцкоговорещата публика: гръцкият читател бива въвеждан постепенно в една чужда литература чрез теми и личности от собствената му история, оставено му е време, за да се приспособи към „мултикултурността“, към възприемането на различното, на „недомашното“ като теми и проблематика. Следва романът на Антон Дончев „Странният рицар на свещената книга“, появил се през 1999 г. от издателство „Кедрос“. Антон Дончев е превеждан и преди това на гръцки език: през 1985 г. е издадено „Време разделно“ под заглавието „Манол и неговите стотина братя“. През 1999 г. отново благодарение на издателска къща „Кедрос“ вижда бял свят „Акустичното гърне“ на Йордан Радичков в превод на Панос Статоянис. Прави впечатление промяната в начина на представяне на творбите от българската литература: зачестяват самостоятелните издания за сметка на антологичните. Качеството на преводите, осъществени от професионални преводачи, какъвто е Панос Статоянис, се поддържа на стабилно високо равнище. Продължава преводното си присъствие в гръцкото литературно пространство Кирил Топалов с две нови книги: „Не се сърди, човече“ в превод на Елени Фенгудаки, от издателство „Ливанис“ през 1995 г., през 1999 г. същата издателска къща публикува романа „Нерви“, появил се на гръцки език под заглавието „Един живот без тебе“.

Представата на гръцкия читател за българската литература продължава да се формира – през последните години бе издадена цяла поредица от произведения на български автори, сред които прави впечатление предпочитанието към по-обемните прозаични жанрове. Въпреки че дебютът на българската литература в Гърция се осъществява от разказа и нейното присъствие се поддържа основно от разказа, напоследък българската проза се представя преди всичко от романа⁵.

⁵ Интерес представлява и фактът, че на гръцки език са преведени „Житие и страдания грешнаго Софрония“ с предисловие на известния славист Емилиос Тахиаос (Солун, University Studio Press, 2002) и Паисиевата „История славянобългарска“ в превод на Ваица Мойсиду, издадена също в Солун от издателство „Аделфи Кириакиди“, 2003. Тези преводи и издания, както е естествено, обслужват академични нужди.

Първият роман от трилогията на Севда Севан за съдбата на арменските бежанци „Родосто, Родосто“ излиза в превод на гръцки език от Панос Статоянис през 2004 г., от издателство „Кедрос“. През 2005 г. издателство „Кедрос“ издава забележителния роман на Димитър Кирков за балканската идентичност, един от най-добрите образци на съвременната българска романистика, преведен от Панос Статоянис, „Балкански грешник“. Следващата, 2006 г., идва с нов български роман: „Дунав мост“ на Георги Мишев, в превод отново на Панос Статоянис, от издателска къща „Кедрос“. След две години вижда бял свят следващият голям съвременен български роман: „Плячка“ на Георги Гроздев. Преводът е на Христос Хартомацидис, издаден е през 2008 г. от издателство „Мандрагорас“.

Макар и с малко на брой заглавия, литературата за деца също има своето присъствие: Лиана Даскалова с „Приказка за загубеното време и други истории“, в превод на Йоргос Циокос, издадена от издателство „Синхрони епохи“ през 1987 г., Детелин Вълков с детските повести „Момо“ (Момо, момчето което живееше на покрива на един небостъргач), в превод на Панос Статоянис, издадени от издателство „Кедрос“ през 2004.

Въпреки доминацията на прозата, и то на романия жанр, поезията никога не губи мястото си сред особените преводачески предпочитания. В антологията на Костас Валетас от 1976 г. „Съвременна българска литература“ фигурират шестнадесет български поети: Христо Ботев, Елисавета Багряна, Дора Габе, Ат. Далчев, Мл. Исаев, Ал. Геров, Дим. Методиев, Г. Джагаров, Павел Матев, Вл. Голев, Слав Хр. Караславов, Л. Левчев, Ив. Давидков, П. Караангов, А. Германов, Б. Божилов.

Второто значимо антологично представяне на българската поезия е „Нова антология на световната поезия“, съставена от Рита Буми-Папа и Никос Папас, в която са включени двадесет и двама български поети (Илиева-Нихорити 2009: 76 – 82). В самостоятелни издания са представяни поезията на Димитър Методиев, на Дора Габе в превод на Янис Рицос през 1977 г. от издателство „Кедрос“, на Павел Матев през 1978 г., на Георги Джагаров – 1979 г., на Владимир Башев с „Тревожни антени“ през 1986 г. от издателство „Ирини“. Изключителен е приносът на Рита Буми-Папа и Никос Папас, едновременно преводачи и съставители, представили на гръцки Багряна, Вапцаров, Г. Джагаров, П. Матев, Л. Левчев, Д. Методиев⁶.

⁶ Подробно за българската поезия в Гърция от Втората световна война до 2000 г. вж. Илиева-Нихорити 2009.

След 2000 г. представянето на българската поезия продължава с още по-интензивни темпове. Появява се двуезичното издание на стихосбирка на Кристина Димитрова в превод на Панос Статоянис, издание на Международния център на писателите и преводачите в Родос. В превод на Здравка Михайлова излиза също през 2000 г. изданието „Петима български поети“. Отново в превод на Здравка Михайлова се появяват и „Стихотворения“ на Кирил Кадийски от издателство „Парусия-Армос“ през 2002 г. Издателство „Мандрагорас“ издава стихосбирка на Любомир Левчев в превод на Христос Хартомацидис през 2004 г. Представена е Яна Букова със стихосбирката си „Минималната градина“, издадена през 2006 г. от издателство „Икарос“, в превод на Димитрис Аллос. Произведения на отделни съвременни български поети се печатат в регионални литературни издания (Борис Христов, Христо Фотев, Блага Димитрова).

Едно от последните литературни събития с изключително значение, родено като идея в Гърция, но осъществено паралелно в седем балкански страни, е Антологията на балканската поезия „Хемус“, издадена на гръцки език през 2006 г. Българското издание на антологията излиза през 2007 г. Преводите на подбраните поетически произведения от български език са дело на Панос Статоянис и Димитрис Аллос. През 2008 г. издателство „Харамата“ в Патра публикува стихове на Петя Дубарова под заглавие: „Петя Дубарова. Текстовете на едно момиче“ в превод на Мая Граховска.

Редки са случаите, когато съществуват няколко превода на едно и също произведение. Повече от един превод обичайно се наблюдава при произведения, поместени в хронологично отдалечени антологични издания, в които подборът на произведенията съвпада, но преводите принадлежат на различни преводачи (вж. Илиева-Нихорити 2009: 183 – 188).

Съвременните преводи на българска литература на гръцки език се осъществяват директно от български език. Преводите чрез трети език посредник се практикува обикновено в по-ранните антологични издания (вж. Пападопулу 1988: 379 – 380, Илиева-Нихорити 2009: 185 – 187). Преводачите от български език и днес продължават да се броят на пръсти, упорито отдадени на една непонятна за повечето любов. Доскоро на тях бе гледано като на „нелегални имигранти“ – така журналистката Олга Села окачествява преводачите на балкански литератури в Гърция в една своя статия в ежедневника „Катимерини“⁷. Някои от най-често пов-

⁷ „Λαθρομετανάστες“ μεταφραστής, *Καθημερινή*, Σάββατο 24 Ιανουαρίου 2009.

тарящите се имена на преводачи от български език, на които българската литература дължи сегашното си присъствие в Гърция, са тези на Панос Статоянис, Димитрис Аллос, Христос Хартомацидис.

През последните години миналото бледо присъствие на българската литература в Гърция, изглежда, се отдръпва пред едно по-достойно и по-активно настояще. В едно интервю композиторият Юри Ступел, който години наред вече живее и твори в Гърция, дава израз на своето удовлетворение: „Намерих ключа към гърците!“⁸. Бихме искали да вярваме, че българската литература също е спечелила трайно място в предпочитанията на читателската аудитория в съседната балканска страна.

ЛИТЕРАТУРА

Αίμος. *Ανθολογία βαλκανικής ποίησης*. 2006. Αθήνα: Οι Φίλοι του περιοδικού „ANTI“.

Басат 2003: Басат Е. Незавършени разговори със Стефан Гечев (Срещи с един български сюрреалист). // *Μεταφυσика и култура. Πογледι към света на Стефан Гечев*. 143 – 174. <<http://www.stefangechev.com/Deeodem/Sbornik-conf-2001/Interview-%20Emil%20Basat.htm>>.

Галвес 2001: Francisco J. Juez Gálvez. *Българската литература в испански превод (XX век)*. Доклад на международна научна среща – Съвет за чуждестранна българистика, БАН. <<http://www.slovo.bg/bg2001/dokladi/galves.htm>>.

Гечев 1999: Гечев С. *Μουτε гρѓκι приятели. Спомени за Гърция и за моите гρѓκι приятели. 1936 – 1942*. кн. 3. София: Епсилон, 1999.

Илиева-Нихорити 2009: Илиева-Нихорити М. *Българо-грѓκι литературни взаимоотношения след Втората световна война до 2000 г.* София: Изд. център „Боян Пенев“, 2009.

Леондари 2001: Λεοντάρη Μ. Η αναμετάφραση ως χώρος της μετάφρασης. // *Περί μεταφράσεως σύγχρονες προσεγγίσεις*. Αθήνα: Κατάρτι, σ. 115–122.

Пападопулу 1988: Παπαδοπούλου Ε. Ελληνικές μεταφράσεις έργων Βουλγαρικής πεζογραφίας μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Αθήνα: Ίδρυμα Νεοελληνικών σπουδών.

⁸ Юри Ступел: Намерих ключа към гърците. Интервю на Галина Рулева. // В-к Новинар, 18.12.2004.

<http://novinar.bg/news/iuri-stupel-namerih-kliucha-kamgartcite_MTQ4MjsyOA==.html>

Села 2009: Σελλά Ο. „Λαθρομετανάστες“ μεταφραστές. //Καθημερινή, Σάββατο, 24. 01. 2009.

Хемус. Антология на балканската поезия. 2007: Атина: Приятели на списание „Анти“.